

MUHAMMED b. EBÜ'L-HAYR

(محمد بن أبي الخير)

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî'l-Hayr Amûs es-Seyyid es-Şerîf el-Ermeyûnî et-Tâhhân (ö. 1019/1610 [?])

Matematik ve astronomi âlimi, muvakkit.

Mısır'ın batı kesiminde bulunan Erme-yün köyünde doğdu. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Köyünde başladığı eğitimi nerede tamamladığı bilinmiyorsa da Ezherî nisbesinden, Ezher'de eğitim görmüş veya orada müderrislik yapmış olduğu yahut uzun yıllar Ezher Camii'nde muvakkilik yaptığı anlaşılabilir. Bazı kaynaklarda 1002 (1594) yılı civarında vefat ettiği söylenmekle birlikte 1019'da (1610) Ezher Camii'nde muvakkit iken Mecrîti'nin *Rütbetü'l-hâkim* adlı eserini satın alarak zahriyesine temellük kaydı düşmesi o yıl içerisinde hayatı olduğunu göstermektedir. Muhammed b. Ebû'l-Hayr, Ezher Camii muvakkiti olan Bedreddin el-Mardînî üzerinden gelen Dîmaşk-Kahire matematik-astronomi geleneğine mensup bir âlmdir ve bu çizgide hem matematik hem teorik ve pratik astronomi alanında yetişmiş, kaleme aldığı eserlerde de bu çift yönlü birikimini yansıtmıştır; ayrıca her iki alanda da pek çok öğrenci yetiştirek Dîmaşk-Kahire geleneğinin devam etmesini sağlamıştır. Öğrencilerinin en önde gelenleri astronomi âlimi Süleyman el-Felekî, İbrâhim b. Muhammed el-Endelüsî el-Mağribî ve Ahmed es-Sünbâti ile matematikçi Abdülkâdir b. Muhammed el-Feyyûmîdir. Matematik alanında daha çok hesabî konulara ağırlık veren İbn Ebû'l-Hayr özellikle Hint hesabı üzerinde durmuştur. Bu alanda zamanımıza gelen üç eserinden en önemli olanı İbnü'l-Hâim'in *Nüzheti'n-nüzzâr* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 881/2). Kaynaklarda Bedreddin el-Mardînî ve Şehâbeddin Ahmed el-Beyrûtî'nin şerhleriyle karıştırılan eser, XVI. yüzyılın sonunda Hint hesabı alanındaki algoritmik seviyesi göstermesi açısından önemlidir. 2. ed-Dürretü'l-muâdiyye fî şerhi'l-Lüm'ati'l-behiyye (Dârû'l-kütübi'l-Mîriyye, Mîkât, nr. 513/2). Kevm er-Rîşî'nin İbnü's-Şâti'r'ın zici için yaptığı *el-Lüm'a fî ḥalli'l-kevâ*

kibi's-seb'â adlı ihtisarın şerhidir. Önsözde belirttiğine göre şârih kitaptaki kuralları ve önermeleri izah için farklı örnekler vermiştir. 3. *İlhâfi'l-hâbib bi-mârifeti't-tevkî'ât ve'l-evkât ve'l-kîble bi't-tâkîb* (Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 111/2). Bir mukaddime, yedi fasıl ve bir hâtımden meydana gelen eser özellikle Mîsir ve çevresindeki muvakkitler tarafından kullanılmıştır. 4. *Keşfü'l-kürübât bi-tâhkiķî mesâ'il yeħtaċü ileyhâ tâlibü 'ilmî'l-evkât*. Eserde hakiki ve görünen ufuk, aralarındaki zaman farkının niceliksel tahlili, şafağın tedrîcen renk değişti-rip kırmızıdan sarıya, sonra beyaza geçmesi ve bu değişimden sebepleri gibi konular incelenmektedir. 5. *en-Nûcûmu's-şâriķât fî zikri ba'zi's-şanâyi'i'l-muħtâc ileyhâ fî 'ilmî'l-evkât* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3636/1). İlm-i mîkât alet-edevatının ham maddeleri ve nasıl elde edildikleri, ne şekilde kullanıldıkları, bu maddelerden üretilen aletlerin yapım tekniği gibi konuları inceleyen nadir bir çalışmadır. Kitapta yirmi beş bab halinde mürekkep, zamk, boya, lake, altın ve gümüş yalıdız yapımı, kâğıdın saykallanması ve boyanması, yağı çıkmama, madenlerden alaşım hazırlama, kılıç ve hançer gibi aletlerin imali için ham demirin yumuşatılması, cilâlama, mîknatîs taşları ve güçlendirilmeleri, kutuplarının tesbiti ve pusula gibi konular ele alınmıştır. Alfred Siggel'in üzerinde bir araştırma yaptığı eser (bk. bibl.), günümüzde ulaşan yirmiye yakın nüshasından da anlaşıldığı gibi bir başvu-ru kitabı olarak kullanılmıştır. 6. *Râha-tü'l-fu'âd fî teysîri'z-zâd* (Dârû'l-kütübi'l-Mîriyye, Mustafa Fâzîl, Mîkât, nr. 88). İbnü'l-Mecdî'nin "fazlü'd-dâir" denilen astronomi aleti üzerine kaleme aldığı *Zâdü'l-müsâfir fî ma'rifeti resmi hûtuṭi fażli'd-dâir* adlı eserine yazılmış bir hâsiyedir. İbn Ebû'l-Hayr, 18 Rebiülevvel 961'de (21 Şubat 1554) tamamladığı bu eserinden sonra aynı kitab için *Nüzheti'l-hâjîr fî važî'hudûdi 'alâ Zâdi'l-müsâfir* adıyla bir hâsiye daha kaleme almıştır (Dârû'l-kütübi'l-Mîriyye, Mîkât, nr. 172/2). 7. *er-Re'y ve'l-işbâ' fî şerhi Keşfi'l-ķinâ'* (Dârû'l-kütübi'l-Mîriyye, Mustafa Fâzîl, Mîkât, nr. 192/2). Muhammed b. Muhammed el-Attâr el-Bilbîsî'nin *Keşfü'l-ķinâ'* fî resmi'l-erba' adlı eserine yazılmış bir şerhdir. 8. *el-Menhelü's-sâkib fî taħkîķi'l-kevâkib* (Dârû'l-kütübi'l-Mîriyye, Mîkât, nr. 741). Sabit yıldızların enlem ve boyamları, birinci ve ikinci meyilleri ve uzaklıklarları hakkında altı bab üzere düzenlenmiştir. 9. *Risâle fî ḥiṣṣateyi's-*

şâfaķ ve'l-fecr (Dârû'l-kütübi'l-Mîriyye, Mustafa Fâzîl, Mîkât, nr. 167/5). Eserin en önemli özelliklerinden biri Merâga matematik-astronomi okulunun birikiminden istifade edilmesidir. Müellif bu çalışmada, başta Nasîrûddîn-i Tûsî ve Müeyyidüddin el-Urdî olmak üzere birçok astronomi âliminin görüşlerinden istifade etmiştir. 10. *el-Uşûlü'r-revâsih fî ma'rifeti'l-bu'd ve cihâtih* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 2946/13). Eserde İbnü'l-Mecdî'nin konuya ilgili çalışmalarından da faydalılmıştır.

Muhammed b. Ebû'l-Hayr'in astronomi alanındaki mevcut diğer eserleri, bazı cetvellerle gece ve gündüzün astronomik özelliklerini ve hristiyanların paskalya bayramını ele alan iki çalışmasıdır. Zamanımıza sadece iki yaprağı ulaşan *Tâh-rîrû'l-menâzîl-i-kameriyye ve envâ'i-hâ ve tulû'yl-kevâkibî's-sâbite bi'l-fecr* de (Dârû'l-kütübi'l-Mîriyye, Mecâmî, nr. 323/9) önemli bir çalışması olmalıdır (eserlerinin nüshaları için ayrıca bk. King, s. 89-90; İhsanoğlu v.dgr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, I, 258-262).

BİBLİYOGRAFYA :

Fihristü'l-Kütübâneti'l-Hidîviyye, V, 247, 260, 319, 325; Suter, *Die Mathematiker*, s. 200; Brockelmann, *GAL*, II, 469-470; *Suppl.*, II, 159, 485, 943; İzâhu'l-meknûn, I, 546, 604; II, 628, 636, 638, 642; Hediyyetü'l-ārifîn, II, 260; Kehâhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellîfin*, IX, 293; XI, 99; D. A. King, *A Survey of the Scientific Manuscripts in the Egyptian National Library*, Winona Lake 1986, s. 89-90; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dgr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, I, 255-262; a.mlf. v.dgr., *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, İstanbul 1999, I, 109-111; A. Siggel, "Mitteilungen über das 'Buch der aufgehenden Sterne' des Muhammad b. Abî'l-Hair al-Hasanî", *Quellen und Studien zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Medizin*, sy. 8, Berlin 1941-42, s. 435-457; İhsan Fazlıoğlu, "İbnü'l-Hâim", *DIA*, XXI, 64.

İHSAN FAZLIOĞLU

MUHAMMED b. EBÜ's-SÂC

(محمد بن أبي اساج)

Ebû'l-Müsâfir (Ebû Ubeydîllâh) el-Afşîn Muhammed b. Ebî's-Sâc Ya'kûb Divdâd b. Yûsuf Divdest (ö. 288/901)

Sâcoğulları hânedanının kurucusu ve ilk hükümdarı (889-901).

Mâverâünnehir'in Üsrûşene (Uşrusana) bölgесinin yerli halkından Ebû's-Sâc Ya'kûb Divdâd b. Yûsuf Divdest'in oğludur. Bölgenin hükümdar ailesi mensupları-